

ŠTAJERSKA NAREČJA

Ozemlje slovenskih štajerskih narečij je sorazmerno obsežno. Na zahodu mejé na gorenjsko in medijsko narečje, na severu na koroško obirsko, mežiško in remšniško narečje, na severovzhodu na nemške štajerske govore, ob Muri na prekmursko narečje, od Mure do izliva Sotle v Savo na hrvatske kajkavske govore, na jugu ob Savi pa na vzhodne dolenske govore.

Ozemlje štajerskih narečij in govorov, njegovo današnja velikost in obliko so izoblikovale stoletja trajajoče upravno-politične in cerkveno-upravne meje, ki so se večinoma naslonile na naravne zemljepisne meje, gorovja, hribovja, razvodja in reke. Tako npr. Gorenjce od Štajercev v narečnem pogledu še danes deli nekdanja in sedanja kranjsko-štajerska deželna meja, potekajoča od Kamniških planin v jugovzhodni smeri na zasavsko hribovje. Tudi nekdanja štajersko-koroška deželna meja je v bistvu še danes meja med štajerskimi in koroškimi govori v dolinah Meže, Mislinje in Drave in njihovih pritokov, čeprav se je vsaj na dravskem področju že davno spremenila. Mura, ki deli štajerske govore od prekmurskih, je bila prav tako dolgo politična meja med avstrijsko Štajersko in madžarsko državo. Zgornjesavinjsko štajersko narečje, ki se stika z gorenjščino kamniške okolice, se je razvilo na ozemlju benediktinskega samostana v Gornjem gradu. Cerkevno-upravna meja je tako postala tudi meja med govori dveh narečij.

Najmanj ostra je razmejitev med medijskim in dolenskim narečjem ter štajerskimi govori v dolini Save in spodnje Savinje. To je razumljivo, saj tu med posameznimi področji ni velikih zemljepisnih ovir, pa tudi upravno-politični razvoj je bil na tem področju bolj spremenljiv in manj stalen kot drugod. Zato je razumljivo, da so se ob Savi in spodnji Savinji dolenske narečne prvine močnejše pomešale s štajerskimi. Vendar so tudi v teh krajih na današnje narečno podobo močno vplivale upravne, še posebej stare cerkveno-upravne meje. Prava štajerska govorica se npr. ob spodnji Savinji začenja šele v hribovju nad Laškimi in Rimskimi Toplicami, tam, kjer se končuje ozemlje laške in začenja ozemlje pilštánske in ponkovske prafare.

Štajersko ozemlje, na katerem se sedaj govori — če ne upoštevamo prekmurščine — 7 narečij z mnogimi krajevnimi govori, namreč zgornje in srednjesavinjsko, srednještajersko, pohorsko, obsotelsko-bizeljsko, goričansko in prleško, je bilo v času najstarejše dialektizacije slovenskega jezika (12. do 13. stol.) v narečnem pogledu bolj ali manj enotno. Še več, približno tako kot po današnjem Štajerskem se je tedaj verjetno govorilo tudi po Gorenjskem, Dolenskem, Notranjskem in v Prekmurju, skratka na vsej jugovzhodni polovici tedanjega slovenskega ozemlja. V nasprotju s severozahodnim delom slovenskega jezikovnega ozemlja so bili zanjo značilni zlasti tile pojavi:

Psl. stalno dolgi /ê/ in padajoči /o/ sta se tod razvila v diftonga /ei/ in /ou/, medtem ko je bil stari akutirani jat zastopan s kratkim ozkim /e/, novoakutirani /o/ pa s kratkim /o': *zvêizda, snêig, leis; roug, mouč, bouš; strêha, brêza, cêsta* (z ozkim e); *nòsim, hòdim, kòža*.

Psl. nosnika sta tod postala razmeroma zgodaj ustna in sta se verjetno kmalu zožila. Vendar očitno denazalizacija na vsem omenjenem ozemlju ni bila istočasna. Zdi se tudi, da je bila doba, ko se je pri nosnem o nosnost ponekod že izgubila, pri nosnem e pa je bila še ohranjena. Za to bi namreč utegnili pričati današnji refleksi psl. nosnikov po Štajerskem.

Vendar so se tudi na samem jugovzhodnem delu slovenskega ozemlja polagoma začele kazati nekatere narečne razpoke, ki so nekaj pozneje močnejše ločile govorico po Štajerskem od tiste po Gorenjskem, Dolenjskem in Notranjskem. Tu bi zlasti omenil razvoj slovenskega polglasnika, nastalega iz psl. /b/, /b̥/, ki je na Štajerskem (in na Koroškem z Rezijo vred!) v dolgih zlogih polagoma prešel v /e/, drugod pa v /a/ (*den, len; dan, lan*), v kratkih pa je na Štajerskem prav tako dal /e/, drugod pa je ostal ali pa kasneje prešel v kak drug samoglasnik, v zaprtih zlogih po naglasu pa lahko celo onemel (*pes, meġla, pesek; p̄as, maġla, pešak, pesak, pesok pesuk pesik: pesk*).

Sčasoma pa so se tudi na štajerskem jezikovnem ozemlju začele kazati zasnove kasnejših narečij in govorov.

Tu moram zlasti poudariti, da je na enem delu tega ozemlja razmeroma zgodaj prišlo do podaljšanja akutiranih kračin v nezadnjih zlogih. Zato so tam zastopniki stalno dolgih in akutiranih samoglasnikov v nezadnjih zlogih enaki. To je zlasti vidno v primeru psl. *jat, /e/ in /o/*: *streġha = ceġsta, breġza = zveġzda, sneġg, leġs; n̄esel > neġsu, reġku, peġku = peġč; n̄osim > nousim; houġdim, kouġza = boūs*. Ta izenačitev je značilna za današnje srednesavinjsko, srednještajersko in obotelsko-bizeljsko narečje. Seveda pa so sedaj samoglasniški refleksi v vsakem od njih drugačni, ker je vsako od njih nekdaj dvoglasnike po svoje razvilo naprej: v srednji savinjščini npr. govore ozka /e/ in /o/, v srednještajerskem narečju večinoma /aġ/ in /aṽ/, v obotelsko-bizeljskem pa pogosto široki ali ozki /e/ in /u/.

Na drugem delu štajerskega ozemlja pa so se akutirani samoglasniki tudi podaljšali, vendar pa ne tako zgodaj, temveč nekaj kasneje. Zato v razvoju niso mogli iti vŝtric s stalno dolgimi. Časovna razlika v podaljšanju se zato sedaj kaže v dvojnih dolgih zastopnikih za *jat, e* in *o*. Taki dvojni refleksi so značilni za zgornjesavinjsko, pohorsko in goričansko narečje: *zv̄eġzda, sn̄ek, l̄es; p̄eġč* : *str̄eġha, br̄eġza, c̄esta, n̄eso, r̄eko; r̄ok, m̄oĉ, b̄os* : *k̄oġza, h̄odim, n̄osim* — zg. savinjsko narečje; *zv̄aġzda, sn̄aġk, l̄aġs; paġč* : *striġha, br̄iġza, ciġsta, n̄isu, r̄iku, piġku; r̄aṽk, maṽuĉ, baṽs* : *k̄uġza, n̄usim, h̄udim* — pohorsko narečje.

En del štajerskih govorov pa akutiranih samoglasnikov sploh ni podaljšal. Zato tam govore dolge in kratke zastopnike za sicer iste psl. samoglasnike. Taki sta prleško in prekmursko narečje, ki ga je nadaljnja usoda tega dela slovenske zemlje v mnogočem oddaljila od štajerskih narečij.

Štajersko jezikovno ozemlje je doživelo še eno važno, verjetno zgodnjo cepitev, ki se je pokazala v usodi samoglasnika /u/. Na enem delu je namreč ta glas prešel v /ü/, drugod pa je ostal ali pa se razvil v /uṽ/, /oū/. Prvi razvoj (*u > ü*) je značilen za srednještajersko, prleško, prekmursko in obotelsko-bizeljsko narečje, drugi zlasti za zgornje- in srednesavinjsko (*u*), tretji (*u > uṽ/oū*) pa za pohorsko narečje (*muha; müha; muṽha; moṽha*).

Nekaj podobnega se je dogajalo tudi z dolgim /a/, ki se je na delu štajerskega ozemlja ohranil, drugod pa se je labiovelariziral v bolj ali manj široki /o/ (*maĉka; moĉka*).

To so samo nekateri od važnih jezikovnih razvojev, ki so razmeroma zgodaj razcepili prej enotno štajersko ozemlje in postali kasneje pomembni činitelji pri nastanku današnjih štajerskih narečij in govorov. Tem raznosmernim razvojem so se sčasoma pridružili še drugi, ki jih bom nekatere tu na kratko omenil.

Na velikem delu štajerskega jezikovnega ozemlja je prihajalo do obsežnih monoftongizacij starejših dvoglasnikov tipa /ei/ in /ou/, pogosto tudi različnega psl. porekla in starosti. To se je npr. zgodilo v zgornjesavinjskem, srednjesavinjskem, obsotelsko-bizeljskem, prleškem in deloma celo srednještajerskem narečju. Namesto prejšnjih dvoglasnikov zato tod sedaj govore monoftonge različnih kvalit (ozke, srednje, široke): *zvežzda* > *zvězda*, *zvězda*; *snejk* > *snêk*, *snék*, *snák*; *noys* > *nôs*, *nós*, *nús*; *boys* > *bôs*, *bós*, *bús*.

Drugod, kot npr. v pohorskem in velikem delu srednještajerskega narečja, pa je nasprotno prišlo do diferenciacije teh dvoglasnikov, ki sta prešla v /ai/ in /au/: *snaik*, *braik*; *nays*, *baus*.

Ta neenaki razvoj je privedel do tako nasprotnih jezikovnih stanj, kakršna se npr. kažejo v obsotelsko-bizeljskem *ruk*, *nus*, *bus*, *puš* na eni strani in v pohorskega *rauk*, *naus*, *baus* in *pauš* na drugi strani za nekdanje skupno štajersko *rouk*, *noys*, *boys*, *pojš*.

Kot refleksi za jat, /e/ in /o/ so se zdiferencirali tudi refleksi za psl. nosnika, ki sta se, kot že rečeno, na Štajerskem zgodaj denazalizirala in prešla v ozka e in o. Kasneje sta se na večini štajerskega ozemlja verjetno diftongirala v /ei/ in /ou/, pri čemer sta bila dvoglasnika gotovo mlajša kot ona iz psl. jata in /o/. Tudi ta diftonga sta se ponekod ohranila, drugod pa sta se prav tako monoftongizirala v samoglasnika različnih kvalit: *é*, *ê*, *ó*, *ô*, *u* itd. Tako je prišlo do take razlike, kot je sedaj npr. med zgornjesavinjskim *pôt*, *zôp*, *gəłôp*, kozjanskim *pút*, *zúp*, *golúp* in npr. prekmurskim *póut*, *zóup*, *golóup*.

Skratka, tudi štajerski refleksi za psl. nosnike, ki so sedaj po narečjih in govorih tako različni, izhajajo iz starejših enotnih splošno štajerskih izhodišč. Zato tudi obsotelskega pogostega širokega e za nekdanji psl. nosni e ni mogoče razlagati s pozno denalizacijo, kot sem mislil pred leti, temveč je prav tako rezultat monoftongizacije diftonga *ei*, ki se ponekod še govori, drugod pa se je razvil v široki ali še pogostejše ozki e. V tem primeru torej ne gre za arhaično stopnjo kot na Koroškem, temveč za glas, ki ima za seboj že zelo dolgo razvojno pot od denazalizacije preko diftongizacije v monoftongizacijo.

K narečni pisanosti štajerskih narečij in govorov je mnogo prispeval tudi razvoj samoglasnikov v naglasnem tipu *ženà*, *məglà* in *kosà*. Prva dva tipa sta zaradi izenačitve /ə/ in /e/ v /e/ na vsem Štajerskem sovpadla. Povsod je tudi prišlo do premika naglasa z zadnjega na predzadnji zlog, vendar se to ni zgodilo na vseh štajerskih področjih v istem času, temveč se je naglas ponekod premaknil prej, drugod pa pozneje. To poslednje se je zgodilo v prleškem in tudi prekmurskem narečju, zato so na novo naglašeni samoglasniki tod še sedaj kratki: *žèna*, *mègla*, *kòsa*. Povsod drugod pa je bil premik naglasa bolj zgoden, refleksi sedaj naglašeni samoglasnikov pa so v posameznih narečjih in govorih vendarle različni, povsod pa dolgi: *žìena*, *mìégla*, *kuósa* (s srednjim e in o); *žéna*, *méglà*, *kósa*; *žíena*, *míégla*, *kúosa*; *žäna*, *mägla*, *kósa*, *žana magla* (z naprej pomaknjenim a), *kósa*; *žéna*, *méglà* (s srednjim e), *kása* itd.

Zgornjesavinjski in srednjesavinjski govori imajo v takih primerih večinoma široka diftonga *íé* in *úó*, *úá*, srednještajerski ozka *íe* in *úo*, zahodno od Maribora slišimo monoftonga *é* in *á*, po Bizeljskem in deloma tudi ob Sotli pa govore zelo široki *e*, sprednji *a* in ozki *o*, da omenim samo najvažnejše. Tudi glede tega so torej razločki med posameznimi štajerskimi narečji in govori veliki.

Precej različen je bil po Štajerskem tudi razvoj kratkih vokalov. Tudi tu bi omenil samo nekaj najvažnejših pojavov. Ponekod po Štajerskem (Kozjansko, srednja Savinjska dolina) poznajo omejeno *akanje* (nosni *-o > -a*), čeprav sicer *akanje* za štajerske govore ni značilno. Mnogo bolj razširjena pa je težnja po zožitvi /*o*/ in nosnega /*o*/ v /*u*/ v prednaglasnih in ponaglasnih zlogih. To velja zlasti za pohorsko in srednještajersko narečje. V zgornjesavinjskem narečju pa je vsak nenaglašeni /*o*/ v odprtih zlogih prešel v /*ə*/, podobno kot v sosednjih koroških govorih (*kapíta*, *šíta*, *góba*, *svéča*).

Zanimiv je tudi različni razvoj kratkih naglašanih /*i*/ in /*ü*/ v zaprtih zlogih. V večini štajerskih govorov je tu prišlo samo do podaljšanja samoglasnika, ponekod tudi do diftongizacije (*ií*, *uú*), drugod pa sta /*i*/ in /*u*/ prešla v diftonga /*ie*/ in /*üe*/. V nekaterih štajerskih govorih pa sta se taka samoglasnika po predhodni redukciji izenačila v enem samoglasniku, ki je tu /*ü*/, drugod pa /*ö*/: *nüt*, *süt*, *küp*; *nöt*, *söt*, *köp*, *kröh*.

Razvoj psl. intonacij je povsod po Štajerskem privedel do odprave intonacijskih nasprotij. Tako danes noben štajerski govor ne loči rastočih in padajočih naglasov niti v dolgih niti v kratkih zlogih. Intonacija je tod ena sama, namreč padajoča. Vendar pa ta pojav ni izključno štajerski, temveč ga poznajo tudi nekateri sosednji gorenjski in koroški govori, pa tudi ves medijski dialekt v dolini Save.

Pač pa so med štajerskimi narečji razlike glede kvantitete naglašanih zlogov. Medtem ko so kratki naglašeni zlogi mogoči v savinjskih, goričanskih in prleških govorih, pa so bila v pohorskih, srednještajerskih in v večini obsotelsko-bizeljskih govorov kvantitetna nasprotja odpravljena, ker so se kratki naglašeni samoglasniki podaljšali. Zato so med posameznimi štajerskimi narečji in govori razmeroma velike ritmično-kvantitetne razlike.

Del štajerskih govorov pa se loči od drugih tudi po naglasnem mestu v določeni kategoriji besed. Tu imam v mislih tako imenovani *terciarni premik* dolgega cirkumfleksa s končnega odprtega zloga na predzadnji besedni zlog. Izvedli so ga govori zgornjesavinjskega in deloma tudi srednještajerskega in pohorskega narečja, medtem ko je drugod neznan. Štajerski naglasni premik je ozemeljsko povezan z enakim premikom v sosednjih koroških govorih (*siéna*, *miésa*, *níéba* — gornjesavinjsko).

Precejšnji so razločki med štajerskimi govori tudi glede razvoja soglasnikov, nekatere novosti pa so tudi tu splošno štajerske. Tako skoraj povsod govore ustnično zobni /*v*/. Prav tako sta se tudi palatalna /*l'*/ in /*n'*/ razvijala v bistvu povsod enako: /*l'*/ je prešel v srednji /*l*/, /*n'*/ pa v nosni ali čisti /*j*/.

Nekateri štajerski govori imajo v položaju pred zadnjimi samoglasniki izrazit velarni /*l*/. To velja zlasti za zgornjesavinjske ter nekatere srednještajerske in kozjanske govore, drugod pa je /*l*/ srednji.

V večini štajerskih govorov je /r/ sprednji, v nekaterih pa se dela z jezičkom. Takega slišimo zlasti v nekaterih govorih zgornjesavinjskega in pohorskega narečja.

Končno bi omenil še to, da je /-m/ pred pavzo v nepregibnih besedah v prleščini in prekmurščini prešel v /-n/, drugod pa je ohranjen.

Med štajerskimi narečji so seveda tudi mnoge oblikoslovne in slovarske razlike, vendar o njih na tem mestu ne morem govoriti.

Štefan Barbarič

Filozofska fakulteta Zadar

KO SE BO OGLASILA ZLATA PTICA...

O madžarskih prepevih slovenskih ljudskih pesmi*

Avgust Pavel je bil prepolna osebnost, da bi ga bilo mogoče obseči mimorede, v okvirih tega ali onega strokovnega zanimanja. Odprt stvarer in pojavom je v misli in v delu izražal svoje razmerje do sveta kot pesnik, kot jezikoslovec in etnolog, kot kulturni organizator in vzgojitelj. Ob njegovem duhovnem izročilu se nam dogaja kot sicer ob srečanjih z miselnostjo pomembnih tvorcev: kakor je ta dediščina na eni strani bogata in neizčrpna, tako je na drugi oplajajoča, prevzema ne le s širino vidikov, marveč še v večji meri z živostjo in toplino utripanja.

Madžarska publicistika je posvetila Pavlovemu delovanju lepo število prikazov, obravnav in spominskih člankov, je — povedano na kratko — priznala njegovemu delu »nadčasoven« pomen. V primeri z njimi je na Slovenskem kulturni pomen našega uglednega rojaka sorazmerno slabo poznan: glavna težava je pač, ker je Pavel pisal pretežno v madžarščini, ki je za razmere pri nas žal še zmerom neka eksotična zanimivost, hkrati pa — povejmo naravnost — naše osrednje zanimanje za kulturo in književnost le poredkoma zmoro malo pozornejši pogled na dogajanja na obrobju ali onkraj meja svoje pokrajine. Naše današnje poznanje spisov in pomena Avgusta Pavla temelji ponajveč na študijah Vilka Novaka, ki je že od začetka 30-ih let dalje vztrajno in prizadevno opozarjal slovensko kulturno javnost na delovanje szombathelyskega profesorja in publicista. Njegovi skrbi in kulturnopolitičnemu razumevanju Pomurske založbe gre priznanje, da smo v seznanjanju s Pavlovim opusom storili korak naprej s tem, da smo dobili dvojezično izdajo 22 slovenskih ljudskih pesmi, opremljeno z zgodovinsko-folklorističnim komentarjem in s celostranskimi ilustracijami (L. Pandur). Gotovo je knjiga Pavlovih prepevov značilnih vzorcev naše ljudske epike sama po sebi razveseljiv in širše pozornosti vreden kulturni dogodek. To že zategadelj, ker pomeni počastitev spomina in majhno oddolžitev kulturnoposredniškemu delovanju Avgusta Pavla, ki je tja do smrti

* Slovenske ljudske pesmi. Szlovén népdalok. V madžarski jezik prevedel Avgust Pavel. Uredil, uvod in opombe napisal Vilko Novak. M. Sobota, 1967.